

Националната държава като субект в международните отношения

Соня Хинкова

Същността и проявленията на националната идея и практика могат да бъдат разглеждани в много широк контекст. Това ми позволява да предложа една специфична интерпретация, която поставя акцент върху ролята на националната държава като субект в международните отношения. Темата ангажира моето внимание през последните години, защото ми дава възможност да изследвам динамиката в международната среда в дълъг период назад във времето и по-точно през XIX и XX век. Чрез променящото се значение и роля на националната държава, като водещ външнополитически субект, аз се опитвам да разгранича отделните етапи в развитието на международните отношения и да изведа същностните характеристики на няколко различни системи. Оказва се, че тази роля наистина е характерна и различна в „Метерних“, „Реалполитик“, Двуполюсния модел и постбиполярният свят и при всяка от тези системи националната държава има специфично значение за организиране на международната среда и за провеждане на външнополитическата дейност. Националната държава може да бъде водещ или второстепенен субект и това влияе върху структурата на системите, върху критериите за външна политика и върху принципите в международните отношения. Точно това влияние искам да разгледам и да предложа аргументи за защита на една изследователска теза, според която националната държава като субект в международните отношения постоянно променя своето значение и с това влияе върху същността на международната среда. Разбира се, тази теза може да предизвика възражения, но това е естествено за всяка академична дискусия и същевременно е ориентир за творческите търсения на всеки изследовател.

Засилване на ролята на националната държава в постбиполярния свят

Всъщност дискусиата за ролята на националната държава, като субект в международните отношения, е много активна не само в академичните среди и този интерес се засилва след рухването на биполярната система. Причините за това са твърде много и от различен характер. Преди всичко оказва се, че в края на XX век, когато една от блоковете структури – Източния блок се разпада, бившите страни-членки отново могат да провеждат самостоятелна и независима външна политика, съобразена с националния интерес и това засилва значението на националната държава в международните отношения. В посткомунистическите държави се наблюдава своеобразна **еманципация на националността** и стремеж да подчертаят своята самостоятелност. Процесът е характерен не само за страните, които искат да отхвърлят строго централизираната и ограничаваща практика на Източния блок, но и за тези, които вече не желаят да живеят във федеративни държави. В тях се стига дори до разпадане на съставната държава по мирен или военен път, а в някои от случаите, като Югославия, това предизвиква продължителни конфликти и има тежки последици. Те от своя страна активизират още повече отстояването на националната кауза и изявяват различните национализми, като ги превръщат в политически критерии в новите държави. Ценностната ориентация в тях се измества по посока на националните идеи, за сметка на общоевропейските критерии, синтезирани в понятието демокрация, а идейната доминанта е в отстояването на тесни интереси и противопоставянето на другите етноси. Това предизвиква „приплъзване” на прехода от демокрация към национализъм и в отделните се републики политическото отстъпва на етническото. Като последица многопартийната система се структурира по национален признак и партиите проповядват радикален национализъм, защото само така могат да печелят легитимност и популярност. Това подхранва етническото напрежение, води до сблъсъци и предизвиква международна намеса, за да бъдат намерени ефективни средства за регулиране на кризистните райони. С овладяването на югославските

конфликти се ангажират извънрегионални фактори, международни организации и световната общност, и това продължава цяло десетилетие.¹

Тези процеси затрудняват адаптацията на кризисните райони в Югоизточна Европа към активната интеграционна политика, характерна за другите части на стария континент през последното десетилетие на XX век. За региона са характерни разделението и противопоставянето, които могат да се съпоставят по емоционален заряд и деструктивен потенциал с развитието на балканските държави в зората на модерното време. Възражда се идеята за националното обособяване и се изявява подчертана политизация на националния въпрос. Националната проблематика се превръща във фактор, който влияе върху развитието и устойчивостта на политическата система в новите балкански държави и на отношенията между тях. Възникват проблеми при определяне на новите граници и статута на различните етноси. Решенията се търсят силово – чрез война, границите се охраняват с военни контингенти, международните отношения се регулират с етническо прочистване. Създават се неустойчиви мултиетнически образувания като Босна и Херцеговина, Македония и Косово и тяхната цялост се поддържа с международни военни контингенти под егидата на НАТО и ЕС, а вътрешната им сигурност се гради с помощта на международни полицейски сили в рамките на ООН. При тези обстоятелства става още по-трудно да се намери формулата, в която да се съвместят „отхвърлените” граници и взаимодействието, характерни за глобализацията се свят, със стремежът към етническо хомогенизиране, раздробяване на териториите и капсулиране на конфликтите, характерни за Балканите. Мирът и стабилността в Югоизточна Европа стават европейски проблем и всички държави от региона са ошетени, икономически и политически, от обособяването им с фронтова линия, извън просперираща и интегрираща се Европа.

Трябва да се изтъкне обаче, че в началото на постбиполярния свят има стремеж към национално обособяване и в други части на Европа и извън нея. Без войни, но устойчиво към разделяне се стремят и държави, които не са преживели общо комунистическо минало и са членки на Европейския съюз и

¹ По-подробно виж: **Хинкова, С.**, *Югославският случай. Етнически конфликти в Югоизточна Европа*, София: Критика и хуманизъм, 1998, 13-18

НАТО. Най-характерен в това отношение е случаят с Белгия, но също и в Испания, Италия, Ирландия и Канада се развиват силни сепаратистични движения, които оспорват легитимността на централната власт и се стремят към обособяване или отделяне. Този стремеж към самостоятелност има логично обяснение в активизирането на националното противопоставяне и малцинствената проблематика. Те вече не са „вътрешен проблем” на блоковите структури, както по време на Студената война и се превръщат в предизвикателство за международното право и международните институции. Ангажират ги с изработване на норми и механизми за регулиране на груповите права и за разрешаване на етническите конфликти, тъй като те създават нестабилност и конфронтация в съвременните международни отношения.²

Намаляване на ролята на националната държава в постбиполярния свят

В същото това време, когато навсякъде се „еманципират” националните идеи и ролята на националната държава нараства, много активно се развиват **интеграционните процеси**, които са противоположни по своята насоченост. В Европа, след подписването и ратификацията на договора от Маастрихт в началото на 90-те години на XX век, интеграционната общност става съюз и източноевропейските държави са готови доброволно да отдадат част от своя суверенитет, за да станат членки на Европейския съюз. НАТО също се разширява в източна и югоизточна посока и присъединява повечето от държавите от бившия Източен блок. Същите тези държави, които след разпадането на Източния блок се стремят към независима външна политика, осъзнават много бързо, че националното ниво не предоставя големи възможности за активност в международните отношения, особено за малките и дори за средните държави. Те се ориентират към интеграция в Европейския съюз и НАТО, защото двете регионални организации създават по-високо ниво и значими възможности за външна

² През 1994 г. Съветът на Европа изработва Рамковата конвенция за правата на малцинствата. В рамките на ОССЕ също са изработени нови механизми и структури, които са ангажирани с регулирането на груповите права. По- подробно виж: **Хинкова, С.**, цит. съч., 18-25

политика. Това обаче отново поставя въпроса за ролята на националната държава, макар и в по-различен контекст, защото самите интеграционни общности се развиват с дилемата между наднационалност и междуправителствен подход. Първоначално за страните от Централна и Източна Европа тази дилема не е същностна, защото за тях е по-важно да приключат успешно процеса на присъединяване. Освен това интеграцията е много желана, защото има и вътрешнополитическо измерение – ускорява демократизирането на обществата в преход. Чрез политическите критерии за присъединяване се насърчава прехода от тоталитаризъм към демокрация и взаимодействието между етносите. Това в някаква степен ограничава популярността на радикалните националистични идеи и движения. Трябва да се отбележи обаче, че при „забавените“ преходи в Югоизточна Европа и особено в страните от Западните Балкани национализмът остава една от лесните и популярни възможности за активизиране на обществените нагласи.

Тези противоречиви реалности увеличават още повече значението на интеграционната политика и в по-тесен мащаб - на Балканите, защото тя наистина съдържа механизми, с които може да се въздейства при регулиране на конфликтите между различните етноси. За това мирната алтернатива в Югоизточна Европа допълнително се изгражда чрез стимулиране на взаимодействието вътре в региона. След подписването на споразумението в Дейтън през 1995 г. започват да се изграждат различни интеграционни структури с политическа и икономическа насоченост. Първоначално те са „внесени“ от извънрегионалните фактори и са съобразени повече със стратегически, отколкото с икономически интереси. Такива са процесът „Ройамон“ от декември 1995 г. и американската инициатива „Шифтър“ от март 1996 г. Макар и съдържащо регионалната интеграция се възприема от страните в Югоизточна Европа и се обогатява с инициативи като Процеса за сътрудничество в ЮИЕ от юли 1996 г. и други с по-тесен обхват, като четиристранни и тристранни споразумения за разрешаване на конкретни проблеми. Няколко години по-късно възникват Пактът за стабилност и Западните Балкани.³ Регионалните инициативи в ЮИЕ спомагат да се

³ по-подробно виж: **Hinkova, S.** *Bulgaria and Regional Co-operation in South-East Europe*, *South-East Europe Review*, vol.5, N 2, July, Brussels, 2002, 12-13; 21-23

преодолее скептицизма на балканските страни спрямо взаимодействието и регионалната интеграция и тя постепенно спира да се третира като алтернатива на европейската ориентация. Възприема се като необходима и задължителна подготовка за пълноценното им включване в общоевропейските процеси и като предпоставка за икономически динамизъм и демократизация.

Интеграционни подходи се прилагат за регулиране на етническото противопоставяне и в старите страни-членки на ЕС, където се развива силен сепаратизъм. Така например в Белгия успяват, чрез преговори, да постигнат компромисни решения за запазване на териториалната цялост, да отложат за неопределено време въпроса за разделяне и да изведат като политически приоритет изграждането на самата интеграционна общност. Това е политически целесъобразно и необходимо, особено след като референдумите във Франция и Холандия отхвърлят ратификацията на Конституционния договор и европейската политика се насочва към изработването на Лисабонския договор. С него на дневен ред отново излиза въпроса за балансиране на интересите на общността и държавите членки и сепаратистките тенденции вътре в самите държави временно са туширани.⁴ Самият Лисабонският договор е подписан през декември 2007 г. и в сравнение с Конституционния договор, в него се наблюдава още по-прецизно прилагане на принципа на субсидиарността. Чрез него се търси нов баланс на интересите на националното и наднационалното равнище и „прозира” опитът да се овладеят темповете на федерализацията на ЕС. В новия договор не е отхвърлено решението на Конвента за създаване на Дипломатическа служба, която да е на разположение на Европейският министър на външните работи, но той вече се нарича Върховен представител по общата външна политика и политиката за сигурност.⁵ Това е още едно нюансиране на идеята за изграждане на по-силно взаимодействие във външната политика, което показва повече съдържаност. Длъжността продължава да се изпълнява от

⁴ Още в договорите от Маастрихт (1993) и Амстердам (1997) са заложили елементите на засилена федерализация, но те постоянно се оспорват. Заради възраженията на някои държави, като Великобритания, Ирландия и Дания се дава право на участие по отделни въпроси, които представляват засилена форма на сътрудничество – Шенген

⁵ Трябва да се подчертае, че още на Хагската среща през 1969 г. се приема механизъм за външнополитическа координация, известен като система Давиньон. След 1969 г. в рамките на този механизъм се провеждат ежегодните срещи на държавните ръководители на страните членки.

Хавиер Солана, който е и постоянен представител на обособения Съвет по външните отношения и едновременно е зам. председател на Европейската комисия.

Важно е да се изтъкне обаче, че новият баланс между интересите на държавите членки и общността се моделира деликатно и почти „невидимо”, защото в изграждането на Обединена Европа има постоянно приплъзване на междуправителствения и наднационалния подход. Акцентите гъвкаво се променят и така се гради компромиса между съюзниците. За да се „успокоят” страховете от настъпателната федерализация в договора от 2007 г. изобщо не се предлага идеята, която между впрочем е отхвърлена и от Конвента, за създаване на общи дипломатически мисии. Тя възниква още през 1990г., но срещу нея има много възражения, защото се възприема като драстично посегателство върху суверенитета. Това показва, че все още ревниво се пази периметъра на националната държава. През 2008 г. в условията на икономическата криза той дори е разширен, но трябва да се направи уговорка, че това има най-вече вътрешнополитически измерения. В международните отношения е много по-трудно да се изяви нова и нарастваща значимост на националната държава като субект, защото регионалните организации запазват своята висока легитимност. Процесът на разширяване на водещи регионални общности като ЕС и НАТО само е забавен и усилията са пренасочени временно към „усвояването” на новите страни членки и изграждането на едно многопластово и усложнено взаимодействие, поради нарасналия брой на държавите. Дори в рамките на Европейският съюз все повече се осъзнава необходимостта от заявяване и провеждане на обща външна политика, защото само така регионалната организация може да утвърди своята позиция и да стане значим фактор в съвременните международни отношения.

Като обобщение може да се подчертае, че в първото десетилетие на XXI в европейската политика и международните отношения се натрупват **две паралелни тенденции** – от една страна е актуализираната национална идея и стремежът към независимост, с които нараства ролята на националната държава като субект във външнополитическата дейност, а от друга е засиленото интегриране на държавите в наднационални общности, което

намалява значението на националната държава. На пръв поглед двете тенденции изглеждат като абсолютно противоположни и взаимно изключващи се. Всъщност не е така и е напълно възможно международна среда в постбиполярния свят да се формира, чрез външнополитическо поведение на субектите(държавите), в което има и независимост, и взаимодействие. Това по същество е проблем, който има многопосочни измерения. От една страна те са насочени към изясняване на същността и динамиката на процесите на глобализацията, като водеща тенденция в съвременните международни отношения. От друга, както вече бе изтъкнато, дилемата повече независимост или повече взаимодействие е централен проблем при функционирането на самите регионални общности, като Европейския съюз например. Тази дилема засяга пряко външнополитическата дейност на държавите в постбиполярния свят и кореспондира с въпросите свързани със суверенитета, интеграцията, новите принципи и подходи в международните отношения. Оказва се, че дори за най-развитите и силни държави е важно да намерят баланса между самостоятелната инициатива и взаимодействието във своята външна политика.

Точно тази паралелност на външнополитическите подходи в началото на XXI век, предизвиква множеството **дискусии за мястото и значението на националната държава**. Тя отново става своеобразен център, който се оформя под влияние на активизираните етническите конфликти, разпадането на федеративните държави, еманципацията на националността и стремежа на отделните се държави да подчертаят своята самостоятелност. Вече бе споменато, че самите конфликти показват, че има определено възраждане на националната идентичност и активизират защитниците на националната кауза. Това дава аргументи на някои изследователите да твърдят, че въпреки глобализацията и засиления процес на интеграция и взаимодействие, ролята на националната държава в съвременните международни отношения не намалява. Според тях нейните функции все още са незаменими и това е валидно, както във вътрешнополитически, така и във външнополитически план, защото единствено националната държава може да оформи рамка за

правната регулация на човешките взаимоотношения.⁶ Други изследователи застъпват напълно противоположна теза – за отмирането на националната държава, защото националните икономики все повече стават част от глобалната икономика, в която доминира международния финансов пазар и транснационалните компании. При тези условия границите се заличават и националната държава не може да поддържа независим контрол върху икономическата дейност и трудовата заетост дори на своята територия.⁷ Също така се приема, че в политически план стремежът към интеграция надделява над запазването на суверенитета, като водещ принцип в международните отношения и утвърждава нови подходи като хуманитарния интервенционализъм. Все по-честа причина за намеса на международната общност в регионалните конфликти става защитата на човешки права и суверенитета е пренебрегнат.⁸ Твърде опростено би било да се отговори еднозначно, коя от двете гледни точки е по-състоятелна. Изследователите и от двете групи привеждат достатъчно сериозни аргументи в защита на своите тези. Това още повече насърчава дискусията за ролята на националната държава и в чисто теоретичен план тя е обвързана с широк спектър от проблеми, засягащи съвременните международни отношения.

Ролята на националната държава в различните системи в международните отношения

Освен противоречивите тенденции и предизвиканите от тях дискусии за ролята на националната държава, като субект в международните отношения, в предложената тема е изведено още едно измерение – историческото, където тя е разгледана в ретроспекцията на последните два века. Чрез връщането назад в историята е проследено как и кога националната държава се проявява в развитието на европейските държави. Направен е опит да се очертае философията и средата, в която тя става субект в международните отношения и да се представи нейната еволюция от началото

⁶ По-подробно виж: **Малинов, Св.**, *Ще оцелее ли националната държава*, в Глобализацията и новите граници на политическото, София: ИК ЕОН-2000, 2004, 57-62; **Plattner, M.**, *Globalization and Self-Government*, in Journal of Democracy, No.3, July, 2001, 61

⁷ По-подробно виж: **Бек, У.**, *Що е глобализация?*, София: Критика и хуманизъм, 2002, 21-33

⁸ **Миланов, М.**, *Глобализация и суверенитет*, в Глобализацията и новите граници на политическото, София: ИК ЕОН-2000, 2004, 33-44

на модерното време до съвремеността. Този подход позволява да се очертае един условно затворен цикъл – **от универсализъм, през национално многообразие, към глобализация**, който хронологично е разположен в няколко века. При него глобаният ред, като организация на международната среда, може да се съпостави с универсалността и така се очертава едно движение по спирала, в което ролята на националната държава като субект в международните отношения застава в една и съща точка, но на различни нива. Във времето на универсалността, характерна за средновековието, националната държава не съществува и естествено не е фактор в международната среда. Тя възниква в прехода към модерното време и постига най-висока значимост в условията на толерираното национално многообразие през втората половина на XIX век или казано по друг начин в системата „Реалполитик“. В следващият век се оформят полюсите и част от външнополитическата активност на националната държава е „прехвърлена“ на коалициите и блоковете. Така в Двуполусния модел е поставено началото на кризата на националната държава. Тя се задълбочава в края на XX век, когато след разпадането на блоковете и под влияние на глобализацията, светът отново е цялостен. Разбира се това е ново състояние на международните отношения, в сравнение с универсалността, но по отношение на ролята на националната държава има съпоставимост, защото тя не е единствения субект. Нейното значение е подложено на съмнение, съществуват очаквания, че ще продължава да намалява и дори ще изчезне.

Тезата за скорошното отмиране на държава може да бъде оспорена, ако глобалният ред се разглежда като процес, който е започнал отдавна и се приеме, че в съвременните международни отношения той е в неустановено и динамично състояние. Тогава неговата перспектива трудно може да се прогнозира, а от там и ролята на националната държава вероятно още дълго ще се запази и тя ще продължава да бъде субект в международната среда и обект на дискусии. Такава е гледната точка на френския изследовател Серж Воликов, според който глобалният ред започва да се гради далеч назад във времето, заедно с процеса на модернизация, защото този процес разпространява цивилизационния модел на Западна Европа върху останал свят и го прави по-цялостен. Авторът свързва глобалния ред и с въвеждането

на някакъв вид универсализация, осъществена чрез урбанизацията, чрез институциите и социалните механизми по западен образец, както и чрез изграждането на глобалните комуникации, които обвързват „далечните светове”.⁹ Хронологичната рамка на това “моделиране” на глобалния ред може да бъде още по-широка, ако нейната изходна точка се търси преди модернизацията, във времето на великите географски открития, с които светът става цялостен териториално. За един от етапите в изграждането на глобален ред може да се приеме и колониалната система, защото чрез нея също се универсализират пространствените измерения, като различните континенти се развиват по модела на метрополията и това ги прави сравними. Ако приемем това разбиране, идеята за отмиращата национална държава наистина може да се разположи в много далечна перспектива и дори в условията на глобализация тя още дълго ще продължи да бъде значим фактор в международните отношения.

Преди да проследя динамиката на възникването, утвърждаването и намаляването на ролята на националната държава, като субект в международните отношения неизбежно се налага да се прецизира **понятиения апарат**, защото много от термините, които днес се използват в тази проблематика се възприемат като универсални и вечни, а това не е така. Както е известно самото понятие „национална държава” не съществува в древността и средните векове. То се появява късно и хронологично неговото възникване може да се разположи в „новото време”, с което се означава епохата след буржоазните революции. Друго понятие за същия период в историческото развитие е „модерното време”, поради което националната държава, твърде често се обозначава като „модерната държава”. В исторически план това е периода, в който изцяло се модернизира обществената структура, появяват се нови класи и нови обществени отношения. Той настъпва в различно време за отделните държави, но се изяснява с общи закономерности, които могат да бъдат наблюдавани във всяка една от тях. Засилен интерес към теоретичното изясняване на процесите, които съпътстват модернизацията се проявява след Втората световна война и

⁹ По-подробно виж: **Воликов, С.**, *Глобализацията вчера и днес*, в Глобализацията и новите граници на политическото, София: ИК ЕОН-2000, 2004, 7-11

особено през 60-те години на ХХ век.¹⁰ Този интерес предизвиква различни гледни точки и спорове за същността на модерността и за самите понятия. Според някои изследователи модернизация може да се замени с европеизация, защото отхвърлянето на средновековните норми и обновяването на обществото с буржоазните идеи и практика се осъществява най-напред в страните от Западна Европа, а после модела е „пренесен” в Османската империя и извън европейските територии. Според други дори може да се употреби понятието „вестернизация”, защото след разпадането на колониалната система страните от Третия свят се модернизират под влияние и по модел на западната цивилизация.¹¹

Естествено кой термин не отразява дадено явление в цялата му сложност, а и понятийното многообразие, за епохата и същностните характеристики на модерността, не са обект на настоящето изследване. В него най-общо се приема, че модернизацията е глобален, закономерен процес, който се развива неравномерно във времето и пространството и има различни измерения – икономически, политически и културни. За целта на темата е важно да се подчертае политическото измерение на процеса на модернизация, което има най-пряко отношение към националната държава. Това измерение най-синтезирано може да се определи, като ограничаване на абсолютната власт на владетеля и разделение на властите.¹² Едно по-разширено представяне на политическото измерение на модернизацията включва превръщането на монархията от абсолютна в конституционна, премахване на съсловията и появата на класите. Също така създават се всеобщите закони, които утвърждават „равенството” и превръщат населението в граждани. В модерното време възникват и институциите на правовата държава и на първо място това е Парламентът, който изработва Конституцията и отнема законодателната функция на владетеля. Също така се осъществяват дълбоки

¹⁰ По-подробно виж: **Tipps, D.**, *Modernization Theory and the Comparative Study of Societies. A Critical Perspective*. - *Comparative Studies of Society and History*, XV, 1973, N2, 199-226

¹¹ По-подробно виж: **Тодорова, М.**, *Англия, Русия и Танзиматът*, София: Наука и изкуство, 1980, 9-36

¹² Кралят на Франция, дори и да е кралят-слънце Людовик XIV, вече не може да твърди – „държавата това съм аз”, защото има разделение на властите и институции, които ограничават абсолютната монархическа власт. Същност Людовик XVI, който има неограничена власт въобще не го е казал, по-подробно виж: **Шулце, Х.**, *Държава и нация в европейската история*, София: ЛИК, 2002, 75-82

преобразования в обществото – промишлена революция, урбанизация, секуларизация. Тези промени имат специфична проява в отделните страни, но общото е, че отхвърлят универсалността на средновековната норма и феодалното общество и създават условия за възникване на националната държава.

За да бъде по-прецизна с аргументите, за доказване на променящата се роля на националната държава, като субект в международните отношения, се налага кратко представяне на епохата преди нейното възникване. Тя ни връща към **универсалния ред в международните отношения**, който доминира до средата на XVII век и по дефиниция събира традициите на Римската империя и Католическата църква. При него разделението на властите е на „светска” и „религиозна”, а стабилността или нестабилността в международната среда се обуславя от противоречията между Папата и императора. Именно тези противоречия, между светската и духовната власт предизвикват войните за власт и наследства през средните векове и разкъсват Свещената Римска империя. Също така е важно да се подчертае, че в европейската традиция съществуват две форми на универсалистското разделение на властите. Едната от тях се нарича *папоцаризъм* и е характерна за католическия свят, при който религиозният владетел стои над светския (един Папа – много монарси). Според нея Римският Папа притежава неограничена власт и авторитет над всички светски владетели и регулира техните отношения. Според втората традиция, разделението на светската и религиозната власт се нарича *цезаропанизъм*. Той е характерен за източно православния свят и при него светските владетели имат по-голяма самостоятелност и власт, с която подчиняват религиозните (патриарсите). При тази практика всяка държава има свой патриарх, а Вселенският патриарх в Константинопол е само пръв сред равни.¹³

Националната държава се заражда в условията на западния модел – папоцаризма, който изгражда религиозна среда, налагаща традицията и доминацията на римската католическа църква. На един определен етап обаче това предизвиква недоволството и съпротивата на светските владетели. Те се опитват да се разграничат от Папата и универсалната конфесионална норма и

¹³ Пак там, 57-64

в политически план последиците водят до обособяване на техните владения.¹⁴ Има и икономическа изгода от противопоставянето на кралете на Папата, защото те отнемат земите на църквата, които в повечето случаи са по-големи от техните владения. Така получават богатство и власт, неограничавана от Рим. Преди владетелите, недоволни са поданиците, защото вярата е „далеч“ от тях, тъй като религиозните служби се водят на неразбираем латински език. Съвкупността от тези недоволства предизвикват **реформацията** в Западна Европа – процес, при който религиозната власт и универсалния авторитет на римо-католическата църква и римския Папа се ограничават от появата и разпространението на различни деноминации на християнството. Те се наричат *лютеранство, калвинизъм и англиканство* и с тяхната поява през XVI век възниква Протестанството.¹⁵ То съдържа три основни елемента – “демократизиране” на вярата, отнемане на авторитет и отнемане на собственост. “Демократизирането” на вярата е свързано с превеждане на Библията от латински на “живите езици” (тези, които се говорят от хората) и така религиозните служби и ритуали се „приближават” към вярващите. Отнемането на авторитет засяга в най-голяма степен официалната власт на римо-католическата църква – Папата и католическите духовници. Те губят своите позиции и власт, а после са отнети и земите на католическата църква. Тези процеси засилват независимостта на владетелите в Англия, Франция и германските територии и създават първата форма на политическо многообразие в Западна Европа. Тя руши универсалността и създава условия за възникване на националната държава.

Разбира се промените предизвикват силна реакция от страна на Папата и католическите свещеници. Реформацията е последвана от **Контрареформация** и в защита на различните религии се водят Стогодишната война между Франция и Великобритания и Тридесетгодишната война между католици и протестанти, в която са въввлечени повечето

¹⁴ Първият монарх в Европа, който се противопоставя на властта на Рим е английският крал Хенри VIII. Поводът е твърде личен – Папата отказва да прекрати брака му с испанската принцеса и да благослави връзката му с Ана Болейн, но причините са съществени. Хенрих VIII се стреми към по-голяма самостоятелност и въвежда англиканството.

¹⁵ Нарича се така, защото новата християнска общност изявява протеста срещу Рим, срещу догмите и религиозните ритуали на ортодоксалната католическа църква. Мартин Лютер оглавява съпротивата срещу Рим в германските земи, а калвинизмът изразява протеста във френско-говорящите страни.

европейски държави. Те участват в тези войни мотивирани от монархически и религиозни съображения и ги водят „в името на бога и по волята на краля”. Това показва, че критериите за външна политика на държавите в Европа не са променени и както в Средновековието, войните са за наследство или вяра, а не в името на националните интереси. В средата на XVII век обаче вярата не е единна и универсалността е разрушена, затова когато завърша Тридесетгодишната война и се подписва Вестфалския мирен договор през 1648 г. проличават новите условия и подходи в международните отношения.

Самият договор променя геополитическото съотношение на силите в Европа и поставя началото на нов международен ред, основан на баланса на силите. След него настъпва епохата на абсолютистките държави, които преодоляват хаоса на религиозните войни и ограничават политическото влияние на Папата.¹⁶ Вестфалският договор утвърждава суверенната светска държава като основен актьор в международните отношения и за това най-голям принос има Франция, която преди всички други държави провежда различна външна политика, освободена от конфесионални и подчинена на рационални съображения. Тя се осъществява при управлението на „кралят слънце” Людовик XIV и в нея за първи път се появява разбирането за национален интерес и външна политика, мотивирана от този интерес. Заслугата за прилагането на този нов – модерен външнополитически подход, е на кардинал Ришельо. Той е личност, отхвърлила ограниченията на своето време и като наместник на Папата при френския император играе важна роля в двора на Людовик XIV. Кардиналът ръководи външната политика на Франция от 1624 до 1642 г. и в този период сключва съюзи с шведите-протестанти и дори с Османската империя, в които пренебрегва религиозните съображения, за да воюва срещу католическа Австрия, и така да осигури господството на Франция в Европа през следващите два века. При сключването на тези съюзи кардинал Ришельо се води от рационални съображения и утвърждава **“националния интерес”** на Франция. В следващото столетие това ново понятие напълно измества средновековната

¹⁶ По-подробно виж: Шулце, Х., *Държава и нация в европейската история*, София: ЛИК, 2002, 63-65; Александров, Е., *История на международните отношения*, София: Интела, 2000, 88-92

универсалност и формира националната държава, първо в “периферията”, а после и в центъра на континента¹⁷

В същия този период от Тридесетгодишната война до Великата френска революция се формира и **европейската система, основана на баланса на силите**. Новата концепция за международен ред се основава на принцип, който оправдава всяко действие в името на благополучието на държавата и обосновава взаимната зависимост между модерните, национални държави. Според нея държавите, отстоявайки своите национални интереси, допринасят за сигурността и на другите страни. За да се прилага новата концепция предполага водене на преговори, договаряне и компромиси. Тя обаче не дава отговор на предизвикателствата на международния ред и конфликтите не отпадат. При нея има само преценка на силовото съотношение и именно тази преценка определя външнополитическото поведение на държавите. Всъщност прилагането на концепцията за баланс на силите може да доведе до борба за надмощие и до установяване на равновесие, след като се “обуздае” най-силната държава и точно това се случва в международните отношения с Австрия през 17 в.; Франция през 18 в., Германия през 19 в, Русия/СССР през 20 в и САЩ през 21 в. Ако се обобщят, очертаните много схематично, нови понятия и подходи в международните отношения, може да се подчертае извода, че при настъпване на модерното време се появяват националната държава и националния интерес, като нейна същностна характеристика. В своята книга „Политическо завещание” кардинал Ришельо излага своите идеи за новия тип държава и обосновава необходимостта да се отстоява националния интерес, защото според него “човек е безсмъртен, неговото спасение е в отвъдния свят. Държавата не притежава безсмъртие, нейното спасение е сега или никога.” Разбирането за „собствена” държава, без вмешателството на Папата и идеите за външна политика, съобразно националните интереси намират място и в

¹⁷ “Периферия” – геополитическо понятие, с което се означават държавите, които имат значим излаз на море и завладяват териториите от “новия свят” – Португалия, Испания, Холандия, Великобритания и Русия.

трудовете на мислители от Просвещението, като Монтескьо и Дейвид Хюм, които изследват националния характер още преди буржоазната революция.¹⁸

След Великата френска революция от 1789 г., националните идеи и политика се утвърждават още по-категорично и за 25 години се превръщат в единствените критерии за управление на Франция. В същия този период Наполеон, чрез военни завоевания „изнася“ френската политическа практика и идеята за националната държава в другите страни и „заразява“ Европа с идеите на модерния национализъм.¹⁹ Тогава защитата на националният интерес става основното съображение в политиката и на други държави, а **националната държава „придобива“ значима роля в европейската политика.** Моралът е отхвърлен като критерий във външната политика и постепенно се утвърждава разбирането, че “в държавните работи, онзи, който притежава силата, притежава и правото“ или “целта оправдава средствата.” Тази гледна точка се доразвива от последователите на реализма – школа, която има водещо значение в международните отношения през последните 200 години. Според тези разбирания националният интерес най-кратко може да бъде определен като „рационално указание за външна политика”. Могат да се дадат и други – по-широки и обстоятелствени определения за същността на националният интерес. Така например той може да бъде формулиран като същностните измерения на концепцията за развитие на една държава в определен период от време. Тези същностни измерения могат да се конкретизират в запазване на границите и суверенитета; постигане на политическа стабилност и икономически просперитет и защита на гражданите вътре и извън страната.

Ирационалните критерии за външна политика в „Метерних”

Във второто десетилетие на XIX век „френският износ“ на революция и национални идеи и практика е прекъснат от европейската реакция, която обединява монарсите и империите, за да бъдат защитени абсолютната власт и религиозните ценности. През 1814 г. страните победителки създават Виенския

¹⁸ Китромилidis, П., *Политически мислители на новото време*, София: Парадигма, 2000, 77-84; Шулце, Х., *Държава и нация в европейската история*, София.: ЛИК, 2002, 90-97

¹⁹ По-подробно виж: Пантев, Ан., *Европа между две революции 1789-1848*, София: Наука и изкуство, 1989, 27-36

ред и до средата на века си взаимодействат **в името на „морала, религията и справедливостта”**. Така, след победата над Наполеон, отново настъпва времето на империите и възниква системата „Метерних”. Тя се развива и утвърждава в следващите четири десетилетия и тогава в Конгресна Европа са „реставрирани” ирационалните съображения за външна политика. Това означава, че **националният интерес отстъпва на морални и религиозни съображения за външна политика**, а националните стремежи и движения не получават подкрепата на Свещения съюз. Тази първа, условно наречена „международна организация” се стреми да утвърди следвоенното статукво, като залага на взаимодействието на владетелите - руския, австрийския и пруския император. Чрез нея се осъществява дипломация на реставрацията и се отхвърля идеята за националната държава.²⁰

В името на тези разбирания през 1822 г., на конгреса на Свещения съюз във Верона, Австрия отхвърля исканията на гръцката делегация, която търси християнска защита и подкрепа за въстанието срещу Османската империя. Великобритания, Франция и Русия подкрепят гръцката кауза, но в името на монархическата солидарност не се противопоставят на позицията на Хабсбургската империя. Постъпват така, защото в първото десетилетие на системата „Метерних” е по-важно да се пази статуквото и да не се насърчават национално освободителните движения, дори в Османската империя. Самата Австрия, която е многонационална империя, се страхува от надигане на националните идеали и движения в своята територия и най-строго пази Виенското статукво. То обаче е обречено, защото всъщност се опитва да върне времето и да „замрази” изграждането на националните държави. Освен това другите гаранци на Виенския ред имат интереси, които не могат да пренебрегнат и много скоро Великобритания, Франция и Русия се намесват с дипломатическа подкрепа и военна сила в гръцкото въстание. Те формират коалиция, която воюва с Османската империя, побеждават я и подписват Одринският мирен договор, с който Гърция и Сърбия получават автономия. Една година по-късно, с подкрепата на английската дипломация възниква и

²⁰ За началото на 19 век понятието „международна организация” се употребява с цялата условност по отношение на Свещения съюз. По своята същност той е обединение на консервативните християнски монарси, които се опитват да спрат модернизирването на европейските държави и да ограничат националните идеи и движения.

независимата гръцка държава. Така Виенското статукво е нарушено и става „видимо”, че националните интереси само са „прикрити” зад ирационалните съображения за външна политика. Великите сили не могат да унищожат наследството от Великата френска революция и да спрат образуването на националните държави. В следващото десетилетие, след разпадането на сътворената на Виенския конгрес Нидерландия, възниква Белгия, надигат се поляците срещу руската империя и италианците срещу Хабсбургите. Още по-голям размах национално-освободителните движения получават по време на революциите от 1848 г., когато цяла Европа е завладяна от либералните идеи. Те рушат виенското статукво и подготвят триумфа на националната държава.

Националният интерес като единствен критерий за външна политика в „Реалполитик”

Той настъпва през втората половина на XIX век, във времето на системата „Реалполитик”. Тогава се оформя националното многообразие на стария континент и картата на Европа става по-цветна, защото **възникват нови държави**, като Обединена Германия, Италия и повечето от страните в Централна и Източна Европа. Националните движения и стремежи създават динамична международна среда и в нея **националната държава е единствения субект в международните отношения**. Това извънява най-пълно нейния потенциал и ролята и е неоспорима. Националният интерес е единствения критерий за външна политика, неговото съобразяване формира гъвкавите съюзи и всяка от Великите сили участва в „Европейския концерт” водена от рационални съображения. Абсолютно несъстоятелна е ирационалната мотивация във външната политика, дори под формата на съюзнически ангажименти. Партньорите и опонентите се сменят динамично и това не предизвиква порицания за нелоялност, защото е прието, че защитата на националния интерес е над всичко. Във времето на „Реалполитик” националните идеали са идеологическия „пълнеж” и катализатор на динамиката в международната среда. В името на националните интереси се изграждат партньорствата и противопоставянето и се оформя активната и многопластова дипломация на стария континент, чийто основен стратег е германският канцлер Ото фон Бисмарк. Воден от защитата на националния

интерес, той изгражда сложна система от „гъвкави“ съюзи, чиято цел е Германия да бъде в добри отношения с другите Велики сили, с изключение на Франция. Така създава благоприятна дипломатическа среда и възможности за Обединена Германия за двадесет години, през които новата и силна държава в центъра на Европа успява да се утвърди като значим фактор. Другите Велики сили участват в дипломацията на „Реалполитик“ със същите рационални съображения за външна политика. Отстояват без колебание и с всякакви средства своя национален интерес и изграждат вътрешнополитическите измерения на националната държава, които са синтезиране във формирането на националната идентичност.

Европейските нации се формират във времето на утвърждаващата се национална държава и под влияние на градивната енергия на модерния национализъм на XIX век.²¹ Тяхната същност е тема, която много широко е изследвана и не е обект на настоящата разработка. В нея само се маркират някои от основните теоретични постановки за нациите, с намерение да се изясни по-многогранно същността на средата, в която националната държава става водещия субект в международните отношения. Преди всичко трябва да се подчертае състоятелността на твърдението, че националната идентичност е късен продукт в развитието на човешката цивилизация и представляват нова социална организация на обществото.²² Тя поставя нови цели във външната политика на държавите и формира нови подходи в международните отношения. Вече бе изтъкнато, че през втората половина на XIX век, когато е времето на „Реалполитик“ националният идеал и националните движения са определящите фактори в развитието на европейските държави и отношенията помежду им. В същото това време се оформят двете концепции за нация, които за първи път са споменати от Фридрих Майнеке в неговата книгата „Световна буржоазия и национална държава“, издадена през 1907 г. В нея той говори за два основни типа нация – „държавна“ и „културна“. Първият се основава на обединяващата сила на общата политическа история и

²¹ По-подробно виж: **Пантев, Ан.**, *Европа между две революции 1789-1848*. София: Наука и изкуство, 1989, 48-69

²² По-подробно виж: **Гелнер, Ъ.**, *Нации и национализъм*, София: Панорама, 1999, 9-15; **Цветков Пл.**, *Народностно потекло и национално самосъзнание*, София: Издателство на Нов Български Университет, 2007, 53-81

конституция, вторият на съвместно преживяно културно наследство – език и култура, при отсъствието на държавни традиции. Това разграничение по-късно формира „френската” и “германската” концепции за нация, като взема под влияние формирането на нациите в историческото развитие на Франция и Германия.²³

Френската концепция за нация се основава на идеята за суверенитета на народа. При нейното формиране е водеща волята за политическа общност, а културата, произходът и езикът са вторични фактори. Така всъщност се елиминира значението на етническият принцип и се утвърждава гражданската принадлежност. Най-синтезирано нейната същност може да се изрази с твърдението „всички, които живеят във Франция са французи”. Без значение е какъв е техният език и произход, дали живеят в метрополията или колоните, те са граждани на държавата. Към френската концепция за нация принадлежат повечето западноевропейски държави – Франция, Великобритания, Испания, Португалия, Холандия и САЩ. На съвременния етап нейната същност най-отчетливо се представя с твърдението *“Аз съм американец”*, което всъщност означава *“Аз съм гражданин на САЩ.”* В държавата разположена на цял континент и създадена от емигранти, живеят хора с различен произход и народностно самосъзнание, но всички те са американци, според политическото понятие за нация и това е още един пример за късното възникване на „въображаемите общности”, които може да се наблюдава дори в нашето съвремие.

Ако **немска концепция за нация** трябва да се представи по най-краткия начин, може да се използва твърдението: *„Всички, които говорят немски са германци.* Това означава, че в основата на националната принадлежност стоят език, род, култура. При нея няма политическа идентичност на общността и това се дължи на характерното историческо развитие на германския свят. Всъщност, може да се каже, че при нея се осъществява етнизирание на нацията, което означава, че националната идентичност се идентифицира с род, история и култура, а не с територията,

²³ Френската нация се формира още в границите на абсолютиската държава през 18 век, а германската на по-късен етап, чрез обединението на немските държави около Прусия, което завършва през 1871 г. и е своеобразна буржоазна революция, извършена „отгоре”, с „огън и меч” от Бисмарк.

която се населява. Тази концепция се прилага и при образуването на нациите в Централна, Източна и Югоизточна Европа, които възникват в условията на чужди империи – Австро-Унгария или Османската. При тях националното самосъзнание се формира, без наличието на държава и обединяващи са културните белези. Тогава „българи” живеят и в съседните страни и Балканите са регион, в който държавните граници никога не съвпадат с етническите. Регионът се характеризира с най-пъстрата етническа мозайка и езиково многообразие каквито не се наблюдават в нито един обособен регион.

Международните организации променят ролята на националната държава в Двуполусния модел

В следващата система в международните отношения - Двуполусния модел ролята на националната държава като субект в международните отношения отново се променя. Полярният свят се създава, утвърждава и изчерпва през ХХ век и това е времето, в което се появяват **първите признаци за кризата на националната държава**. Тогава възникват идеи и организации, които отново поставят акцент върху моралните критерии за външна политика, този път под формата на **съюзническа лоялност и групови ангажименти**. Те обединяват държавите, формират полюсите в международната среда и определят тяхната външна политика по време на Първата и Втората световни войни. Още при формирането на Двуполусния модел, което започва с групирането на държавите в Антантата и Централните сили, се появяват новите фактори и актьори в международната среда. Първоначално това са коалициите, по-късно те са заменени от блоковете и заедно с тях редица правителствени и неправителствени организации оказват влияние върху националната държава, намаляват нейната значимост и тя вече не е единствения субект в международните отношения. След всяка от войните се създават световни организации, първо Лигата на нациите(Общество на народите) през 1919 г. и после ООН(Организация на обединените нации) през 1945 г., които утвърждават взаимодействието между държавите и идеалистичния подход в международните отношения. Те налагат груповите ценности в световната политика и редуцират значимостта на националния

интерес и в някаква степен и на суверенитета, защото извън държавата се вземат решения за нейната политика.

При блоковото разделение на света от 1945 до 1990 г. **груповите ангажименти стават още по значими и напълно подчиняват националния интерес** на държавите членки на Източния и Западния блок. Те водят външна политика, съобразно съюзническите интереси на блока и националните държави нямат доминираща роля в международните отношения. Тези процеси са особено силно изявени при функционирането на **Източния блок**, който е изграден със силен централизъм и строг контрол от лидера на блока – СССР. Другите страни членки губят своята самостоятелност и провеждат външна политика, която не е подчинена на националния интерес. Тя е мотивирана основно от „пролетарския интернационализъм”, „класовата борба”, „ръководната роля на СССР в социалистическата общност” и е насочена към утвърждаване на комунистическата идеология и практика. В края на 60-те години на XX век тази политика на Източния блок намира израз в доктрината „Брежнев”, известна и като доктрина за „ограничения суверенитет”. Както е известно според нея запазването и единството на социалистическата система трябва да се защитава с всички средства, включително и военни. Това разбиране се прилага по време на Пражката пролет през 1968 г., когато пет страни членки на Варшавския договор нахлуват в Чехословакия, за да предотвратят опита на чехословашкото комунистическо ръководство да модифицира системата и да създаде „социализъм с човешко лице”. В следващото десетилетие, под знака на доктрината „Брежнев”, се извършва най-значимото разширяване на влиянието на Източния блок в Африка, Латинска Америка и нахлуването на СССР в Афганистан.

В **Западния блок** груповите ценности също имат важно значение за функционирането на Европейските общности и НАТО. Особено в началния период, непосредствено след Втората световна война, когато тези регионални организации възникват, общата политика е условие за сигурност и противопоставяне на съветската заплаха. През 1951 се прави опит да се създаде европейска отбранителна общност(ЕОО) и е подписан договор, но през 1954 г. той не е ратифициран от Франция. След смъртта на Сталин заплахата е намалела и политическото обединение се отлага с десетилетия.

Това отлагане показва, че ролята на националната държава в западните интеграционни общности не е пренебрегната в същата степен както в Източния блок. В тях се запазва националното ниво и страните членки могат да отстояват своите интереси. Това понякога предизвиква противопоставяне и криза във функционирането на западните интеграционни структури. Така например през 60-те години на XX век в Атлантическия съюз възникват сериозни противоречия по повод на новата американска ядрена стратегия. Тя се нарича „гъвкаво реагиране” и според нея армиите на страните членки на НАТО трябва да се сражават с противника на собствена територия. Тази постановка е неприемлива за европейските съюзници и те предпочитат да се запази американската ядрена стратегия от началния период на Студената война, която е известна като „масирано възмездие” и предвижда масиран ядрен удар и при най-малка съветска военна акция. Тя е изгодна, защото при нея САЩ се ангажират много по категорично да противостоят на съветската заплаха на стария континент.

Повод от тези спорове взема Франция и заявява специфична позиция, в която има подчертан стремеж към независимост, противопоставяне на лидерството на САЩ и през февруари 1966 г. обявява своето намерение да напусне НАТО. Още по-категорично е френското несъгласие с американската интервенция във Виетнам и страната замразява своето участие във военните структури на НАТО. В периода 1968-70 г. Франция е подкрепена от други натовски държави, като Канада, Дания, Турция и дори Великобритания. Те изразяват недоволство от войната в Индокитай и Атлантическият съюз не участва в нея. Това е само един от случаите, който показва, че при западните интеграционни общности се запазва националното равнище за вземане на решения и страните членки не губят напълно своята независимост във външната политика. Съхраненият суверенитет на националните държави и възможностите за независима външна политика в интеграционните структури на Западния блок най-ярко се изявяват в процеса на вземане на решения. Както е известно в НАТО те се взимат само с консенсус, а освен това националните парламенти гласуват всяко решение на Брюксел и така се засилва участието на националната държава и междуправителствения подход. Тези възможности обаче оформят дилемата „по-силни държави или по-силен

център” в развитието на европейското обединение и НАТО. По отношение на икономическата и политическата общност на европейските държави се върви към разширяване на пълномощията на центъра, чрез вземане на все повече решения с квалифицирано или просто мнозинство. Това обаче постоянно предизвиква евроскептиците и те настояват за по-широко прилагане на междуправителствения подход и ограничаване на федерализацията.

„Пулсиращата” роля на националната държава в постбиполярният свят

След разпадането на блоковете естествено се очертава нова роля за националната държава като субект в международните отношения. Вече беше подчертано, че отново се заявява и отстоява националният интерес с категоричност, която предизвиква „взрив” на националното. Това обаче е само една от тенденциите в постбиполярният свят. Освен нея се засилва процеса на глобализация и значението на регионалните структури. Това води до преодоляване на националното равнище във външната политика и утвърждаване на интеграцията като приоритет за страните от Европа.²⁴ При разширяването на ЕС и НАТО обаче се запазват противоречията, предизвикани от прилагането на двата подхода – междуправителствен и наднационален и отново се поставя въпроса за ролята на националната държава. В Европейския съюз, защитниците на федерализацията се стремят да ограничат националното равнище, да засилят значението на Брюксел и предлагат приемането на Общата европейска конституция. Привържениците на междуправителствения подход се стремят точно към противоположното – да засилят значението на националните държави при изработването на политиката на общността и тяхната позиция води до отхвърляне на проекта за Конституция. Следва ново търсене на компромиси и баланс между националните правителства и Брюксел, което е отразено в Лисабонския договор от 2007 г.

С тези твърдения отново се озовавам там откъдето започнах и това ми дава основание да затворя цикъла от универсализъм през национално

²⁴ С икономическа целесъобразност активно се създават регионални структури и на други континенти.

многообразие към глобализация. За тази цел ще разгледам още едно измерение, което очертава елементите на криза на националната държава в постбиполярния свят и така ще се опитам да докажа, че **в съвременните международни отношения тя не е единствения и дори водещ субект**. Нейната роля се определя от водещите тенденции в международната среда и е в „пулсиращо състояние” – паралелно се засилва и намалява. Това очертава една дълга перспектива, в която ще се дискутира нейното значение. Така например разширяването на регионалните общности актуализират въпроса за ролята на националната държави и в контекста на геополитическите интереси в постбиполярния свят. Чрез тях се моделират сферите на влияние в съвременните международни отношения. С **геополитическите подходи** се осъществява влияние и се използва военната мощ на държавите за поддържане на баланса на силите. Националният интерес остава неизменна даденост, а държавите са основните геополитически актьори и водещите субекти в международните отношения. Следвайки необходимостта да се изясняват понятията можем да приемем геополитическата система като “съвкупност от организирани общности, които упражняват по право или фактически ефективен контрол върху дадени територии и тяхната култура, цивилизация и история и имат общи сродни и съпоставими черти.”²⁵ От това определение може да се направи извода, че геополитическите системи са отделни, малки, алтернативни един на друг светове, които се обединяват чрез глобализацията. На семантично ниво “геополитика” моделира представата за ограничено пространство, а най-общо геополитиката може да се определи като „концептуален образ на пространствени интереси”.²⁶ Възприема се и като борба за място в света на международните отношения или се поставя ударение върху политическите и териториалните цели. Различните геополитически школи акцентират върху познанието за държавата, като пространствено образувание. Субекти са всички, които имат отношение към политическите процеси и тяхната пространствена интерпретация. Според

²⁵ **Бацаров, Здр.** *Геополитически системи*, София: Фондация свободна и демократична България, 1999, 20-25

²⁶ **Бъчваров, М.** *Геополитика*, Терминологичен справочник, София: Петекстон, 1999, 98-107

американския професор Збигнев Бжежински геополитиката е “игра” на сили.²⁷

При тези интерпретации ролята на националната държава остава значима и незаменяема, но заедно с геополитиката в съвременните международни отношения се развива и **процес на глобализация**. Неговата същност „отрежда” друга роля за националната държава и аз ще се опитам да я представя много схематично. В политически контекст глобалните тенденции в постбиполярния свят се стимулират чрез нарасналата роля на международните организации. Те са наднационални структури, които се опитват да осъществят глобално регулиране и мотивират своята активност с универсални принципи. Практиката показва обаче, че са с твърде общ характер и не могат да внесат хармония в глобалния свят. Откроява се неговата незавършеност и възникват конфликти между различните геополитически системи, формирани исторически, чрез отстояване на по-тесни пространствени интереси. За да се очертае поне част от влиянието на глобалните процеси е необходимо да се изясни самото понятие „глобализация”. То обаче няма универсална дефиниция и е много трудно в ограничен обем да се представят различните определения, защото те са твърде много. Възможно най-широката дефиниция, съдържа икономически, институционални и идеологически конотации. Най-кратко могат да бъдат представени като икономически натиск, оказван от интернационализацията на финансовите пазари и търговията и появата на големите интернационални корпорации; също така институционален натиск, произтичащ от правилата и управлението на международните търговски организации и колективни актьори; и разбира се циркулиращите в световен мащаб идеи, които представят тези икономически и институционални сили, като императиви за промяна. Съществуват и по-тесни дефиниции, които разграничават политическа, икономическа и културна глобализация. В други определения се подчертава диференциацията между „глобализация”, „глобализъм” и „интернационализация”²⁸

²⁷ **Бжежински, Зб.**, *Голямата шахматна дъска*, София: Обсидиан, 1997, 50-51

²⁸ По-подробно виж: **Rupert, M.**, *Ideologies of Globalization: Contending Visions of a New World Order*, London: Routledge, 2000, 46

В контекста на настоящето изследване за ролята на националната държава като субект в международните отношения, глобализацията най-обобщеното може да се представи като процес, който утвърждава либералния подход в съвременните международни отношения и изявява тенденцията на взаимодействие между националните държави в икономически, политически и културен план. Също така тя е термин, описващ широк комплекс от фактори, които формират едни и същи предизвикателства и зависимости в развитието на напредналите индустриални държави. Основни понятия, които се използват в глобализацията са трансгранични структури и космополитизъм. При нея се залага на ролята на обществените контакти, а националният интерес може да се дефинира под влияние на взаимната зависимост. Икономическата взаимозависимост и международните институции стават позначими фактори в световната политика, отколкото националните държави. Тези характеристики дават основание да се направи извода, че последиците от глобализацията върху националната държава са поне две. На първо място се стига до **загуба на автономия**, защото националните правителства губят възможността си да вземат решения независимо и без да се съобразяват с “външни” икономически и политически фактори и актьори. Втората последица от глобализацията е **загуба на контрол**, защото националните правителства губят способността да влияят върху икономически фактори и актьори, опериращи на тяхна територия.

Тези „загуби” са закономерни за последователите на либералния подход, защото те възприемат световната политика като глобално общество, което функционира успоредно с държавите и донякъде определя контекста на тяхното съществуване.²⁹ Залагат на ролята на обществените контакти, икономическата взаимозависимост и международните организации. При либералния подход националният интерес може да се дефинира под влияние на взаимната зависимост, транснационалните корпорации разполагат с огромни икономически ресурси и заедно с международните организации са реални и важни субекти в международните отношения, в които взаимодействат с държавите. От първостепенна значимост за либералите е взаимната зависимост на държавите, а не баланса на силите. Някои

²⁹ Най, Дж. *Международните конфликти, теория и история*, София: Прагма, 1998, 15-23

съвременни изследователи са убедени, че зависимостта в различни области, като екология, сигурност и др. ще насочи човечеството към свят без граници. И действително световни проблеми като СПИН, наркотици, замърсяване, тероризъм създават нови отговорности, необвързани с определена територия и променят доминиращата вече 400 години държавна система, установена с Вестфалския мир.

Поради тези съображения в съвременните международни отношения се отдава голямо значение на политическите инструменти, чрез които се манипулира взаимната зависимост. В тази връзка се появява понятието “кооптираща, притегателна сила”. То е свързано със създаването на “коалиции на силата”, чрез моделиране на общественото мнение и придаване на такъв характер на определени ситуации, който да позволи на други държави да формулират интересите си, като съвместими с тези на страната, разполагаща със сила. Конкретни примери, при които се осъществява такъв подход е регулирането на етническите конфликти в Югоизточна Европа, въздействието върху кризата в Персийския залив, военната операция в Ирак. Те кореспондират със засилването на фактори и тенденции, характерни за либералния подход в международните отношения и взаимозависимостта. Водят и до нарастване на значението на международните организации, с най-широка легитимност, каквато е ООН. Все по-широкото прилагане на тези подходи в началото на XXI век не пренебрегва ролята на националната държава като субект в международните отношения, но очертава достатъчно широко поле за дискусия относно нейното значение и роля в световната политика.

NATION STATE AS AN ENTITY IN INTERNATIONAL RELATIONS

Sonia Hinkova

(Summary)

This article puts under research the dynamics of the subject in the international relations (IR). From theoretical point of view the subject is bounded

by the structure as well by the functioning of the international system. In the “real” politics it takes the role of the main “actors” in the international environment. In here given research the subject of IR is being analyzed in development - from the court of the kings and queens, through the national state to the supranational institutions, and thus it has been written into a certain cycle - from universalism through national diversity to globalization. This cycle actually is the broadest chronological frame in which international relations can be analyzed. Within this cycle the study points out the leading tendencies, shows the connections and the transition between the detached stages /systems/ and underlines the objective laws, governing the international environment dynamics. The separate elements of the specified cycle have been analyzed through the role of the national state, which is a leading subject in international relations for the longest period of time. In this context the study traces back very short and synthesized the origins of the national state in the weak of the modernity, its triumph after the bourgeois revolutions and its crisis in the postmodern times. Further the national state role has been analyzed in the context of the different IR-systems – “Metternich”, “Realpolitik”, the “Bipolar model” and the “Post-bipolar world”. The “throbbing” of its significance in the period since The Great French Revolution to the globalize world in the present days has been underlined.